

Istorijos nuskriaustųjų samprata egzilio tekstuose.

Įvadas

Šios temos pasirinkimą ir tokį problemos formulavimą suponavo V. Kavolio “Nužemintųjų Generacija”, tekstas, kuriame egzilai vadinami “nužemintaisiais”, “istorijos triuškinamaisiais” ir “nuo istorijos pabėgusiaisiais”. Studijuodama istoriją jau penktus metus, pirmą kartą susidūriau su tokiu istorijos traktavimu ir tokiu jos įvardijimu. Tai ir paskatino plačiau pasidomėti šia tema.

Iš tiesų, Antrojo pasaulinio karo patirtis, išgyvenimai patirti DP lageriuose, alkis, šaltis ir baimė lėmė tai, kad susimąstymo minutę žmogus galėjo pasijausti istorijos žeminamas, lyg istorija tyčiotųsi iš jo. Iškalbingos yra Jono Meko eilutės “Europa, 1945”:

“Jis galėjo gulėti ir laukti, kančios ir bado ir nevirties inercijoje, visus šituos mėnesius, laukdamas, taupydamas savo jėgas, tik išlaukti – dar mėnesį, dar savaitę, dar dieną, dar valandą – gyventi, paskutiniaus jėgų trupiniais: gyventi, gyventi, gyventi.

Tačiau dabar visa tai buvo prieš jį: jis buvo staiga vienas iš tų kelių, kurie išlaukė, kurie staiga stovėjo prieš gyvenimą - ir tada jis staiga turėjo užlaužti savo rankas ir šaukti, kaip niekas gyvas nėra šaukęs, tik dabar realizuojamas viską: kad viskas bėra tik inercija, kad viskas pasibaigs su inercija, kad viskas yra prarasta, kad jo muskulai yra mirę, kad jo lytis yra mirusi, jo atmintis, jo jausmai, jo tikėjimas žmogumi ir jo tikėjimas Dievu – kad jo noras gyventi yra miręs – viskas mirę, užmušta, kad šita krūva griuvėsių yra daugiau ne žmogus.”¹

Ši citata liudija, kad istorija (šiuo atveju, jos išraiška – karas) suteikė žmogui ne tik fizinį skausmą, bet ir atėmė iš jo norą, o kartu ir galimybę save realizuoti. Kaip rašė Vytautas Kavolis, “istorija neteisingiausia tiems, kuriems ji atėmė galimybę realizuoti savo jėgas.”²

Istorijos skriaudos žmogui temos analizė lietuvių literatūroje, išskyrus V. Kavolio skyrelį “Istorijos triuškinamieji” “Nužemintųjų generacijoje” ir Vijolės Višomirskytės disertacijos skyrelį “ ‘Istorijos išduoti’ – kartografinė teksto analizė” nėra plačiau nagrinėta³. Pati istorijos skriaudos formuluotė yra neįprasta, dėl gyvenimo skriaudų ir sunkumų kaltinamas likimas, Dievas. Tačiau “Nužemintųjų generacijos” atstovai, ypač poetai “bežemiai”, jų kūrybą analizuojantys literatūrologai vartoja istorijos “žmogaus skriaudikės” sampratą. Istorija šiuo atveju suvokiama, kaip kažkas objektyvaus, galingo, negailestingo ir nepriklausančio nuo žmogaus. Tokios istorijos atitikmenimis galėtų būti Dievas, likimas, laikas. Pagrindinė šių metafizinių jėgų išraiška yra galia. Šią sąvoką Jeremy Hawthorn apibrėžia taip: “naratyvo teorijoje galia yra tai, kas arba leidžia subjektui pasiekti savo objektą, arba neleidžia. Galia gali būti individualus charakteris arba abstrakcija, pvz., likimas, amžius, prigimtis ir t. t.”⁴ Nelengva, atsakyti į klausimą, kodėl buvo pasirinkta istorija. Vienu paaiškinimų galėtų būti tai, kad lietuvių sąmonėje Dievas užima pakankamai svarbią vietą. Jam priskiriamos gerumo, gailestingumo, teisingumo savybės, todėl nelengva Dievą kaltinti dėl ištikusių nelaimių, kaltę geriau suversti kažkam kitam, pavyzdžiui istorijai. V. Višomirskytė šį reiškinį aiškina taip: “(...) iš Vokietijos DP stovyklų į įvairias Šiaurės ir Pietų Amerikos šalis emigravę lietuviai jautėsi išduoti Vakarų valstybių arba savo tikėjimo istorijos teisingumu, objektyvumu, jautėsi išduoti tikėjimo, kad gėris nugalė blogį (kai jau galutinai paaiškėjo, kad į Lietuvą nebegriš) (...)”⁵

Šiame darbe interpretuojant V. Kavolio “Nužemintųjų generacijoje” naudotus ir nenaudotus tekstus, keliant kitus, nei V. Kavolis, klausimus bus bandoma kiek praplėsti V. Kavolio “Nužemintųjų generaciją” užčiuoptas temas, įtraukiant į analizės objektą patį V. Kavolį ir jo tekstus. Tik šis judesys priartina mūsų tyrimą prie intelektualinės istorijos užduočių.

Įdomu pasiaiškinti, kaip patys nužemintųjų generacijos atstovai jų jaučiamo dvasinio diskomforto priežastis; kokių būdu buvo bandoma eliminuoti šia nemalonią būseną. Neturėdama egzilo jausenų patirties, bandysiu skaityti “Nužemintųjų generacijos” atstovų tekstus ir juos interpretuoti, naudodamasi literatūrologijos, psichologijos ir sociologijos žiniomis. Bandant tęsti V. Kavolio “Nužemintųjų generacijos” tekstą, verta aptarti V. Kavolio naudotą metodą, rašant “Nužemintųjų generaciją”. Mindaugas Kvietkauskas jį apibūdino taip: “Vytauto Kavolio poezijos skaitymo metodas – filosofinis dėmesys žmogaus

1 J. Mekas, Europa, 1945, *Metmenys*, 1959, Nr.1, P.3 – 4;

2 V. Kavolis, Nužemintųjų generacija, [In] V. Kavolis, Žmogus istorijoje, Vilnius, 1994, P.72;

3 Ten pat; V. Višomirskytė, *Antano Skėmos teksto strategijos*. Daktaro disertacija, VDU, LLTI, 2001;

4 J. Hawthorn, *Moderniosios literatūros teorijos žinytas*, Vilnius, 1998, P.102;

5 V. Višomirskytė, op. cit., P.6;

egzistencijai. Sociologines tendencijas “Nužemintųjų generacijoje” galime suprasti kaip šio universalaus metodo išraišką.”⁶ Rašant šį darbą bus bandoma naudoti V. Kavolio “Nužemintųjų generacijos” metodą, papildant jį kultūrinės psichologijos žiniomis apie “krizės asmenybę”, pateikiamomis jau vėlyvesniame V. Kavolio tekste⁷ bei socialinės psichologijos žiniomis.

Šio darbo šaltiniais tapo “nuskriaustųjų elito” (R. Šilbajorio pasiūlyta sąvoka), t.y. Algimanto Mackaus poezija ir publicistika, Liūnės Sutemos, Vitalijos Bogutaitės – Keblienės poezija, Jono Meko poezija ir proza bei Vytauto Kavolio “Nužemintųjų generacija”⁸. Minėtų autorių pažiūras į nagrinėjamus klausimus bus bandoma lyginti su Alfonso Nyka – Niliūno pamąstymais. Reikia pastebėti, kad darbe nebus kreipiamas dėmesys į nagrinėjamų tekstų meninę vertę, į juos bus žiūrima kaip į intelektualinės istorijos tyrimų šaltinius. Pažymėtina, kad šaltiniai, kaip tekstai yra nevienodi, nes poezijos lyrinis herojus negali būti tapatinamas su dienoraščio ar publicistikos “aš”. Ir visi trys gali nebūti tapatūs realiam juos parašiusiam autoriui. Rašant šį darbą bus bandoma rekonstruoti nužemintųjų generacijos atstovų galvojimus mums rūpimais klausimais. Čia išskyla autoriaus, jo kūrinio ir skaitytojo problema. Ją išspręsti gali padėti “implikuoto autoriaus” sąvoką (pasiūlyta Wayne'o Bootho). Ši sąvoka vartojama “kalbant apie tą autoriaus dalį, kuri nepriklauso literatūros kūriniumi, t. y. paveikslą, kurį susikuria skaitytojas, remdamasis kūrinijje paliktu autoriaus įvaizdžiu. (...) Implikuotas autorius gali labai skirtis nuo realaus, parašiusio kūrinį.”⁹. Šiame darbe taip pat bus naudojama “implikuoto autoriaus” sąvoka.

Skriauda yra psichologinė, individo išgyvenama būseną. Daugeliui individų patiriant skriaudą, formuojasi kolektyvinės skriaudos samprata. Skriaudos išgyvenimas yra nemaloni emocija, destabilizuojanti asmenybę ir net formuojanti psichologinį “krizės asmenybės” tipą. V. Kavolis knygoje “Kultūrinė psichologija” analizuoja krizės asmenybės problemą. Knygoje rašoma, kad krizės asmenybės “būdingos sociokultūrinių krizių periodams, kai socialinė sistema bei jos kultūros karkasas greitai keičiasi ir kelia psichologinę baimę. Tokių pokyčių rezultatas – fatališko apribojimo arba išsekimo jausmas¹⁰ arba tradicijos, kuri buvo laikoma tvirta, moralinė ar estetinė diskriminacija”¹¹. V. Kavolis nurodo krizės asmenybės simptomus. Anot šio kultūros sociologo, “socialinių struktūrų simbolinis nuvertinimas skatina jautrumo, gal būt ir išvalgumo sustiprėjimą, tam tikrus poslinkius sąmonėje, aukštesnes moralines aspiracijas, galimas daiktas (nors ir nebūtinai), didesnę lyčių lygybę; o kita vertus, tai lemia socialinių krizių periodams būdingą iškreiptumo, absurdiškumo, groteskiškumo pojūtį, nesugebėjimą išreikšti emocijas paprastai ir natūraliai, nežabotą gausą fantazijos su visada ją tykančiu pavojumi nusiristi į trivialumą.” V. Kavolis pažymi, kad “charakteringi krizės asmenybės raiškos būdai yra susvetimėjimo jausmas, atsinaujinimo sąjūdžiai, perdėtas dėmesys arba jaunystei, arba mirčiai (bet jokiū būdu ne brandos laikotarpiui), apokaliptizmas, tuo pačiu atsirandantis polinkis į vienas kitam prieštaraujančius jausmus ar mąstymo tipus, taip pat tragiškojo teatro (arba koncepcijos, kad gyvenimas – tragiškas teatras) populiarumas.” V. Kavolio teigimu, krizės asmenybė “realiame” pasaulyje yra pasmerkta visiškai žlugti, dėl jos “polinkio iš pradžių per daug griežtai atskirti “realybę” nuo regimybės, o po to, tiek realybę, tiek regimybę pakeisti kokia nors fantazija (kokio nors dalyko idėja su arbitriniu veiksmu). Sintezuojantis krizės asmenybės tipas sužlunga dėl to, kad nesugeba skirti objektyvios realybės nuo savo paties reakcijos į ją, jas abi sulieja į kuriamą simbolinį modelį; o analizuojantis tipas pastarųjų dalykų visai nesugeba susieti. Tokios simbolinės fantazijos leidžia įveikti asmenines, dažnai ir kolektyvines krizes.”¹²

Taigi “naudojama” sąmoninė veikla, kurios imamasi norint iškreipti tikrovę ir pašalinti nerimą. Nerimo šaltinis yra arba atskiriamas nuo sąmonės, arba iškreipiamas. Sąmoniniai, iracionalūs būdai, kurios žmogus naudoja savo vaizdo stabilizavimui palaikyti, vadinami Ego gynybos mechanizmais, kurių bendras požymis yra tas, kad jie iškraipo tikrovę ir taip “nukenksmina” grėsmingą padėtį, kad ji jau nebežeidžia Ego¹³.

6 M. Kvietkauskas, Kartos poezija: ženklai ir prasmės. Vytauto Kavolio “Nužemintųjų generacija”, *Metmenys*, 1997, Nr. 73, P.125;

7 V. Kavolis, *Kultūrinė psichologija*, Vilnius, 1995;

8 M. Kvietkauskas pastebi, kad literatūros tekstai “Nužemintųjų generacijoje” suvokiami asmeninės V. Kavolio patirties šviesoje: poezijoje atpažįstamas savasis egzilio išgyvenimas. M. Kvietkauskas, op. cit., P.113;

9 J. Hawthorn, op. cit. P.49;

10 Išsakytas ir J.Meko “Europa, 1945”;

11 Tokių nuostatų laikėsi ir poetai “bežemiai”;

12 V. Kavolis, *Kultūrinė psichologija*, P.11 – 20;

13] A. Suslavičius, S. Valickas, *Socialinė psichologija teisėtvarkos darbuotojams*, Vilnius, 1999, P.31;

Pagrindiniai nagrinėjamai temai aktualūs Ego gynybos mechanizmai yra šie: racionalizavimas ir gynybinė atribucija¹⁴, įvykio reikšmingumo sumažinimas¹⁵, savojo vaidmens įvykyje neigimas arba mažinimas, analogijos su kitais principais¹⁶, aplinkybių sudėtingumo pervertinimas¹⁷ [17], sublimacijos mechanizmas.¹⁸ V. Kavolis pažymi, kad psichologinį diskomfortą bandoma įveikti gynybos ir atstatymo priemonėmis, išpareigojimų hierarchijomis bei už krizės asmenybės savivokos slypinčiais latentiniais simboliniais modeliais.¹⁹

Kas tie istorijos nuskriaustieji?

Antrojo pasaulinio karo siaubą, DP lagerių ir kraustymosi nerimą išgyveno daugybė žmonių. Vien lietuvių daugiau nei 60.000. Bet ne visi jie vadinami istorijos nuskriaustaisiais. Dalis šiuos įvykius ir išgyvenimus interpretavo kaip savotišką Dievo, istorijos arba likimo dovaną, galimybę atsидurti vakarų pasaulyje, jo kultūroje; kiti šiuos įvykius suprato kaip įpareigojimą misijai. Tikriausiai buvo ir tokių, kuriems šie įvykiai buvo tik būtini nepatogumas, tačiau buvo ir tokių, kuriems tai reiškė istorijos arba Dievo pažeminimą, skriaudą. Jau pačių egzilų tarpe buvo pastebėta, kad dalis jų šiuos įvykius išgyveno ypatingai skaudžiai ir buvo bandoma aiškintis, kodėl taip yra. Šiame darbe nebus stengiamasi įrodyti, kad nužemintųjų generacijos atstovų tekstuose istorijos skriaudos motyvas skiriasi nuo kitų egzilų samprotavimų šiuo klausimu.

Įdomūs Alfonso Nyka – Niliūno samprotavimai šiuo klausimu išsakyti straipsnyje “Algimantas Mackus. Žodis pasakytas A.Mackui skirtame vakare Čikagoje”. A. Nyka – Niliūnas lietuvių išeivius po antrojo pasaulinio karo skirsto į tris generacijas: pirmajai generacijai priskiria “tuos, kurie Lietuvą paliko pačioje savo karjeros ir subrendimo viršūnėje”, antrajai – “gimusius apie 1920 metus, kuriems tremtis didele dalimi buvo jaunystės avantiūra, intelektualine ekskursija į vakarus, emocinė tremtis”. Trečiąją generaciją A. Nyka – Niliūnas vadina Mackaus generacija, kuri “Lietuvą paliko pirmosios generacijos atsakomybe, t. y. nepasiekusi apsisprendimo amžiaus”. Būdingiausia trečios generacijos žyme, anot A. Nyka – Niliūno yra “nesusitepimas pabėgimo ir savo krašto palikimo nelaimėje nuodėme, kuri metaforiškai išsireiškiant tremties teologijoje yra savotiškas tremties ekvivalentas”.²⁰ A. Nyka – Niliūno, priklausančio antrajai generacijai, pagal jo paties pasiūlytą klasifikacijos modelį, mąstymai apie trečiąją generaciją liudija, kad antrosios generacijos atstovai jautėsi susitepę “pabėgimo ir savo krašto palikimo nelaimėje nuodėme”.

Titas Alga straipsnyje “Kitoniškas naujosios generacijos poeto žodis” taip apibūdino istorijos nuskriaustuosius: “tai išrauta ir neprigyjanti generacija. Išrauta ir nespėjusi giliau įleisti šaknų gimtojoje žemėje ir iš jos pasisemti pakankamai tautinei gyvybei išlaikyti reikalingų syvų, o iš kitos pusės dar nesugebanti, dažnai nė nenorinti pilnai įsisavinti to, ką duoda svetimoji, ją kampinginkais, augintiniais priglaudusi žemė.” T. Alga atkreipia dėmesį į šios generacijos likimo tragiškumą: “reikia nešti tuos mirusius daiktus, nes juos išmetus liktų tuštuma, kuriai užpildyti vargiai beatsirastų kas nors tolygiai svarbaus, reikalingo, būtino.” Autorius pastebi šios generacijos atstovų pastangas ieškoti išeičių: “Ir neviltyje ieškoma vilties. O rasti nelengva. Reikia ją pačiam susikurti, kad ir iš nieko, kad ir iš mirusių daiktų. Reikia įtikėti tuo, kas susikurta.”²¹

Algimantas Mackus pabrėžė generacijos, kuriai ir pats priskiriamas, dramatiškumą ir tragiškumą: “1930-ųjų generacija yra viena iš pačių dramatiškiausių visoje mūsų tautos istorijoje. Tai nelaiminga kryžkelės karta, neįaugusi į jokią žemę, sužalotai pergyvenusi gražiausią laiką – vaikystę, susidūrusi su kasdienybe greičiau negu paprastai susiduriama ir dėl to susidūrimo per greitai pasenusi...”

Šios generacijos dramos priežastis yra tai, kad jinai buvo per jauna visomis šaknimis įaugti ten ir per mažai jauna visomis šaknimis įaugti čia. Ši generacija geriau už bet kurią kitą pajuto, nes patyrė, kad nėra nieko baisnesnio žmogaus gyvenime, kaip neturėti žemės, kurią visais atžvilgiais galėtume pavadinti sava.”²²

14 Tai – “protingų”, logiškų veiksmų paaiškinimo ieškojimas. Šis mechanizmas “patogus”, nes įvykis paprastai turi ne vieną, o keletą priežasčių. Sėkmės ar nesėkmės atveju “autorystė” priskiriama kitiems žmonėms arba aplinkybėms. Ten pat, P.31 – 32;

15 Kai žmogus save guodžia tuo, kad jis nieko tokio nepadare, kad jį ištiktų tokios nelaimės, Ten pat;

16 Kai guodžiamasi “ne aš vienas, visi taip daro”, Ten pat;

17 Kai pripažįstama sau, kad elgiamasi netinkamai, bet teisinamasi tuo, kad gyvenimas yra toks sunkus, kad niekas neišvertų nenusižengęs moraliniams principams, Ten pat;

18 Pasireiškiantis tuo, kad esant sunkumų patenkinti pradinį poreikį – tabu, einama aplinkiniu keliu ir surandami “teisėti” būdai patenkinti draudžiamas normas, Ten pat, P.34;

19 V. Kavolis, *Kultūrinė psichologija*, P.21;

20 A. Nyka – Niliūnas, Algimantas Mackus. Žodis pasakytas A.Mackui skirtame vakare Čikagoje, *Aidai*, 1966, Nr. 5, P. 223;

21 T. Alga, Kitoniškas naujosios generacijos poeto žodis, *Aidai*, 1963, Nr.10, P. 462;

22 A. Mackus, Ties nepriklausomybe ir ties žemėn neįaugusia karta, [In] Metmenų laisvieji svarstymai, Vilnius, 1993, P.348;

V. Kavolis, išskiria ryškiausius “nužemintųjų generacijos” bruožus: “ji yra nužemintųjų generacija: karta, praradusi žemę, praradusi naivų tikėjimą prigimties harmonija ir stiprybę, karta, kuri meluotų, jei kalbėtų apie priklausomybę tam, kas žmogui duota.”²³

Apibendrinant galima pasakyti, kad ypatingas šios kartos jautrumas istorijos skriaudai aiškinamas specifiniu jos amžiumi ir subrendimo bei socializacijos laipsniu. Šios kartos paliko Lietuvą būdami paaugliais, jautriausiu ir problematiškiausiu žmogaus brandos laikotarpiu. “Nužemintųjų generacijos” atstovai jautriai išgyveno sociokultūrinę krizę, ištikusią juos, jų tėvus, jų tautą, jų Tėvynę. Jų tekstai liudija, kad daugelį jų galima pavadinti krizės asmenybėmis, neišskiriant ir V. Kavolio, kurio pasiūlytu psichologinės analizės modeliu šiame darbe naudojamas.

Ryškėja, kad nužemintųjų generacija neapsiriboja vien 1930 –ųjų metų (A. Mackaus arba trečiaja) karta. Nužemintųjų generacijai priskiriamas ir 1922 m. gimęs Jonas Mekas, istorijos išdavystę (V. Višomirskytės vartota sąvoka) išgyveno ir 1910 m. gimęs Antanas Škėma. Tad priklausymas nužemintųjų generacijai nulemiamas ne gimimo datos, bet jų išgyvenimų, reakcijų į juos ištikusią sociokultūrinę krizę. Štai J. Meko atvejis šiek tiek skiriasi nuo “bežemių” poetų. Naudojantis A. Nyka – Niliūno pasiūlytu modeliu, jis priklausytų antrajai eksilų generacijai – “gimusiems apie 1920 metus, kuriems tremtis didele dalimi buvo jaunystės avantiūra, intelektualine ekskursija į vakarus, emocinė tremtis”. Jonas Mekas gimė 1922 m., bet žinoma daug svarbesni nei gimimo data yra jo prasitarimai dienoraščių knygoje “Žmogus be vietos”, taip pat jau cituotas ištrauka iš “Europa, 1945”. Tad galima teigti, kad V. Kavolis buvo teisingai priskirdamas J. Meką jautriesiems istorijos skriaudai. J. Mekas rašo: “Ir ką rašai susigeria su tavo beviltiškumu, susigeria su tavo pykčiu ir iš vien su tavo beprotišku laiku, beprotiškais nusikaltimais ir beprotišku laukimu, kada turi tik laukt, žiūrėt, kaip ratas toliau sukas – nes esi toks mažas toje pasaulio didžiųjų velniavoje, tavo balsas toks mažas.”²⁴

Kodėl istorija juos nuskriaudė?

Nužemintųjų generacijos atstovai jausdami psichologinį diskomfortą, dėl jų patirtos sociokultūrinės krizės, bandė aiškintis, kodėl taip atsitiko, kodėl istorija juos nuskriaudė. Galima išskirti du aiškinimų variantus: pirmas – žmogus jaučia istorijos skriaudą dėl pastarosios metafizinės, žmogui priešiškos ir svetimos prigimties; antrasis – kai istorija suprantama kaip teisingai baudžianti nužemintųjų generacijos atstovus už jų kaltes.

“Nužemintųjų generacijos” tekste galima rasti abu atsakymo į klausimą “kodėl istorija mus nuskriaudė” atsakymo variantus. V. Kavolis istoriją apibūdino taip: “Istorija žmogui svetimas neribotos galios mechanizmas, kuris paneigia ir sunaikina kiekvieną impulsą, priešingą nežinomai jo judėjimo kryptiai. Istorija ištisinis pasityčiojimas iš žmogaus ir visų jo tiesų subjektyvumo.” Istorijai V. Kavolis, naudodamasis J. Meko tekstu, priskiria ir galutinio žmogaus nužeminimo funkciją, kurią jis vadina “metafiziniu pasityčiojimu.”²⁵ Šiuo atveju akcentuojama istorijos prigimtis, priešiška žmogaus prigimčiai. V. Kavolis kaip tipiška krizės asmenybė, kuri “nesugeba skirti objektyvios realybės ir savo paties vaizduotės reakcijos į ją”²⁶, istoriją vadindama “žmogui svetimu ir neribotos galios mechanizmu”, kaltina ją dėl jaučiamo psichologinio diskomforto. V. Kavolis nors ir abejodamas, bet bando autoreflekšškai atsakyti į klausimą, kodėl istorija jį ir jo generacijos žmones nuskriaudė: “Gal kartos prakeikimas – tai jos žmogiškąsias pareigas primenanti bausmė už pabėgimą nuo nelaimės ištiktos tautos, atsisakant dalytis jos skausmingu palikimu? Gal generacija nužeminta (ne tik žemę praradusi, bet ir istorijos moraliai niekinama) todėl, kad bandė (ir savo užsimiršimu tebebando) išvengti pavergtųjų kentėjimo?”²⁷

Kiti “nužemintųjų generacijos” atstovai taip pat ieško atsakymo į klausimą, kodėl istorija juos nuskriaudė.

A. Mackaus poezijoje ir publicistikoje jaučiama atsakymo į šį klausimą formavimosi raida. Pirmajame poezijos rinkinyje “Elegijos” išsakomas savos kaltės suvokimas: “Atsimenu aš, Vilniau, Tavo bokštus/ saulėlaidį ir Tauro kalną vakare/ kai žaisdavom kariais, gyvenimu ir laime sotūs/ tik buvom per maži, kad gintume Tave.”²⁸

23 V. Kavolis, Nužemintųjų generacija, P. 69;

24 J. Mekas, *Žmogus be vietos. Nervuoti dienoraščiai*, Vilnius, 2000, P.159;

25 V. Kavolis, Nužemintųjų generacija, P.75 – 76;

26 V. Kavolis, *Kultūrinė psichologija*, P.19;

27 V. Kavolis, Nužemintųjų generacija, P.73;

28 A. Mackus, Tave atsimenu, [In] A.Mackus, *Ir mirtis nebus nugalėta*, Vilnius.1994, P.12;

Implikuojamas jaunas A. Mackus, kalbėdamas savo generacijos vardu, jaučiasi kaltas dėl to, kad buvo per mažas, kad gintų Vilnių. Taip jaučiasi ir kiti “jo” vaikystės žaidimų draugai. To “mažumo” pasekmė ta, kad įvykiai vystėsi be “jo” (eilėraščio lyrinio subjekto) išikišimo, buvo nuspręsta už “jį”, o dabar jis išgyvena nemalonią būseną. Šiame eilėraštyje nei istorija, nei laikas tiesiogiai nekaltinami, bet ši posmelį galima interpretuoti ir taip, kad dėl nemalonios “jo” ir “jo draugų” psichologinės būsenos kaltas laikas, slinkęs taip lėtai, kad “jis” ir “jo draugai” buvo per maži, tuo metu, kai istorija vykdė savo darbą.

Nors A. Nyka – Niliūnas akcentavo trečiosios (A. Mackaus) generacijos “nesusitepimą pabėgimo ir savo krašto palikimo nelaimėje nuodėmė”, vis dėl to pastebi, kad trečioji karta patyrė pirmosios generacijos kaip tikrovės ir jausenų socialinio konstravimo poveikį.

A. Nyka – Niliūnas taip apibūdina A. Mackaus būseną prieš pasirodant “Elegijoms”: “Vokietijos intermediją Mackus išgyveno vidurinėse ir aukštesnėse gimnazijos klasėse. Į Ameriką atvyko pavojingiausiame ir įtakoms atviriausiame brendimo amžiuje. Čikagoje pirmoji generacija jau tęsė Augsburgio ir Hanau stovyklose pradėtą “lenciūgėlių” ir visomis jėgomis stengėsi sukurti Lietuvos pakaitalą, organizuodama, krašte pasilikusių institucijų antrininkus ect. Jos buvimo būdu ir norma tapo praeitis, pavojinga iliuzija, kuri netrukus virs deliuzija, nes be dabarties sąmonės, be realybės jausmo, praeitis yra savotiškas narkotikas, antibūtis. Tad atmosfera nebuvo palanki žmogui, išaugusiam niekieno žemėje ir laike, neturinčiam į ką atsiremti. Nežiūrint visko, Mackus įsijungė į visokeriopą veiklą, lygiagrečiai rašydamas eiles, kurios sudarys, “Elegijų” rinkinį.” Ši rinkinį A. Nyka – Niliūnas apibūdino kaip “poetinių bandymų rinkinį, kuris nesudarė rimtesnės bazės tolimesniems ieškojimams; tai buvo greičiau nesąmoninga duoklė abstrakčiai ir pilnai neišgyventai tremčiai, išreikštai neadekvačia forma bei “kontaminuota” pirmosios kartos ideologija.”²⁹

Anot A. Nyka – Niliūno, po “Elegijų” išleidimo, A. Mackus “realiai pajuto savo situacijos aklumą ir būtinybę iš jos išsiveržti. Jis intuityviai apsisprendė leisti į laiko atpažinimo žygį, suvokti, kas iš tiesų yra jo laikas, jo bendrakeiviai, kas yra gyvas ir kas miręs.”³⁰ Tad paaiškinimas, kad “mes buvome per maži” implikuojamo A. Mackaus jau nebetenkino.

Antrajame rinkinyje “Jo yra žemė” atsakymas į poetą nagrinėjamą klausimą formuluojamas taip: “Neišlaikysim žemės ir svajonių./ Neišlaikysim jokio medžio šešėlio/ Ir mirsim neseniai atėję/ tik už save ir žemės dalį atkentėję.”³¹

Ši kartą kančia suvokiama kaip determinuota žmogaus likimo, priklausančio nuo teritorijos, kurioje žmogus gyvena: “tik už save ir žemės dalį atkentėję”. Toks atsakymas į klausimą, kodėl istorija mane skriaudžia, leidžia manyti, kad šiuo laikotarpiu (prieš 1959 m.) A. Mackus istoriją suvokė ne kaip universalią “žmogui svetimą, neribotos galios mechanizmą” (V. Kavolio pasiūlytas apibrėžimas), o greičiau kaip savotišką lošėją, žmogaus likimą lemiantį atsitiktinumo principu. Žvelgiant iš istorijos perspektyvos jau pastebima gravitacija supratimo, kad istorija yra žmogui priešiška metafizinė jėga.

Rinkinyje “Neornamentuotos kalbos generacija ir Augintiniai” klausiami: “Už kieno nuodėmės/ protėvių mirštanti kalba?/ Už mūsų sopulius – / Aštri, neišnykstanti vaikystė.”³²

To paties rinkinio eilėraštyje “Pokalbis su mirusiais vaikais” į šį klausimą bandoma atsakyti: “Už žemę, angele, išaižytos stiklinės moterys dalina kūnus/ šviesiaplaukių, juodaodžių dukterų;/ už žemę, angele, visi dievai plonai pavydūs ir pikti;/ už žemę, angele, suprastintas dangus/ ir iškastruotas džiaugsmas,/ už žemę, angele,/ ir Teresėlės pintinėleje pražydęs/ šiuurkštus agrastų krūmas;/ už žemę, angele,/ gyvų ir mirusiųjų neapykanta.”³³ Taigi tęsiama rinkinyje “Jo yra žemė” plėtojama mintis, kad kančia susijusi su žeme. Įdomus teiginys: “už žemę, angele, visi dievai plonai pavydūs ir pikti”. Jis tarsi leidžia manyti, kad istorija “nužemintuosius” baudžia dėl per didelės jų meilės žemei. Ši meilė sukėlė dievų pyktį ir pavydą. Ezoterikoje žinomas taip vadinamasis “bloko” principas, kada žmogus, kažką mylėdamas labiau nei Dievą, to kažko netenka. Šiuo atveju netenkama per daug mylėtos žemės. Pastebėtina, kad šiame eilėraštyje atsakomybė už žmonių kančią priskiriama “piktiems ir pavydiems dievams.”

Poemoje “Jurekas” plėtojama istorijos ir jos skriaudos žmogui tema, o kartu bandoma aiškintis, “kodėl istorija mus skriaudžia?”: “Balti balsai palatoje jau kvietė/ į žalią bei raudoną pasimatymą/ kai motina pagimdė rėkdama / auką istorijos išmaldon.”³⁴ Šiame posme žmogus vadinamas išmalda, auka istorijai,

29 A. Nyka – Niliūnas, Algimantas Mackus. Žodis pasakytas A. Mackui skirtame vakare Čikagoje, P.227;

30 Ten pat;

31 A. Mackus, Neišlaikomas svoris, [In] A. Mackus, *Ir mirtis nebus nugalėta*, P. 17;

32 A. Mackus, Neornamentuotos kalbos generacija, Ten pat, P.102;

33 A. Mackus, Pokalbis su mirusiais vaikais, Ten pat, P. 109;

34 A. Mackus, Jurekas, Ten pat, P. 136;

kuri tolimesniame poemos tekste pavadinama "žiauria": "Raudoki Jureko likimą/ (...) / į žiaurios istorijos aplanką."35

Implikuojamasis A. Mackus suvokia istorijos neteisingumą, pristatydamas ją kaip savotišką loteriją ir retoriškai klausia: "Kodėl tau padarė karstą/ o man, Jurekai, padavė duonos?"36 [36] Tad, istorija vieniems dalija karstus, o kitiems duoną, kad vėliau galėtų dar labiau pasityčioti. Paskutiniajame A. Mackaus rinkinyje, skirtame A. Škėmai, bene geriausiai, atskleidžiamas istorijos tyčiojimas iš žmogaus. Žmogui buvo leista gyventi, bet tam, kad jis pajustų, kad: "mūsų lytis atbaigta/ vaikams nebeturime žemės/ išlaidota mūsų šeima išsiskirstys/ į kaulus ir dulkes./ (...) / Mes kalbame išgelbėtais žodžiais/ mirusios mūsų kalbos."37

Likti gyvam yra didesnis pažeminimas nei Jureko, kurio akyse išliko "falsifikuotas mūsų amžiaus vaizdas", likimas. Implikuojamasis poetas meldžiasi, prašydamas: "Ir aš nenoriu matyt/ egzilio ironijos galo/ ir aš nenoriu matyt/ kruvinos išdidumo baigmės/ ir aš nenoriu matyt/ egzilio tuštėjančių rankų /ir aš nenoriu matyt/ jų finalinio šauksmo krypties/ ir aš nenoriu matyt/ baigmės, kur būta drąsumo,/ ir aš nenoriu matyt/ triumfuojančio meistro mirties."38

Likimo arba tos pačios istorijos ironija, bet A. Mackaus noras išsipildė ir jam neteko matyti "egzilio ironijos galo". Pastebėtina, kad istorijos – žmogaus skriaudikės samprata A. Mackaus kūryboje plėtojama palengva. Pirmajame rinkinyje - kaltę sau prisiima implikuojamasis autorius. Vėlesniuose rinkiniuose atsiranda istorijos - metafizinės jėgos, lemiančios žmogaus gyvenimo raidą, samprata. Paskutiniame rinkinyje formuojamas istorijos, kuri tyčiojasi iš žmogaus, vaizdas.

Liūnė Sutema kūryboje taip pat bandė išsiaiškinti, kodėl yra istorijos skriaudžiama. Rinkinyje "Nebėra nieko svetimo" rašoma: "Mane išvarė iš rojus ir skriaudžia/ tik prinokusios pilnates šviesa - / nusinkit ją alkanieji bežemiai."39 Išvarymo ir skriaudos kaltininku vadinama "prinokusios pilnates šviesa", t.y. kažkas neaiškaus, beformio, bespalvio. Autorė tiesiog nežino, kodėl taip atsitiko. Eilėraštyje "Draugai" vaizduojama tokia skriaudos situacija: "kai išbėgę žaist, neberadom/ savo mažo pasaulio."40 Šios eilutės liudija skriaudos netikėtumą, o kartu ir jos žiaurumą, nes iš vaikų buvo atimtas jų pasaulis. Nors poetė ir neįvardina, kas ir kodėl taip pasielgė, bet tas kažkas pasielgė žiauriai.

Iš pirmųjų Liūnės Sutemos rinkinių aiškėja, kad implikuojama poetė nesupranta kas ir kodėl ją skriaudžia.

Rinkinyje "Bevardė šalis" poetė ne tik kelia klausimą, kodėl yra istorijos skriaudžiama, bet ir bando į ją atsakyti, kaltės ieškodama savyje: "nusikalstu tylą,/ kai grubi, plačiadelnė ranka/ žmonių veidus skirsto į formą ir spalvą,/ lyg vaisius krautuvėj./ ir atžymi juos kaina./ Tada manoji tylą - / kirmelė, kuri graužias slapta/ prie pat širdies/ tada manoji tylą - / amaro pradžia,/ kuris plečiasi nesulaikomai,/ aptraukdamas mano veidą/ raupuota gėdos dėmė."41

Rinkinyje "Vendeta" pastebima dar stipresnė savirefleksija, akcentuojant savo (implikuojamos autorės) ir savo kartos kaltę: "Viešpatie neatleisk/ jie žinojo, ką darė/ Viešpatie neatleisk/ nes žinau, ką darau."42 Eilėraščių cikle "Mirtis neateina, ji čia" skaitome: "Netiesa, tai nebuvo Jo valia/ Netyčia pasukom gaublių/ praskriejo ledynai, mėnuliai/ marios, miestai - / ir mes čia."43 Tad ir čia poetė atsakomybę prisiima sau "netyčia pasukom gaublių", bet dėl to "netyčia" implikuojamai autorei ir jos kartos atstovams tenka išgyventi skausmingą, žeidžiantį istorijos pažeminimą: "Dabar kai laidoju ir laidoju,/ artimiausius savus,/ nei giedot, nei verkt negaliu/ tik springstu pasakytais žodžiais jiems."44 Tad kyla klausimas, ar bausmė už vaikišką neatsargumą yra adekvati. Negalėjimas savęs realizuoti, savotiška stagnacija taip žemina žmogų, kad jis trokšta mirties kaip išsigelbėjimo nuo istorijos patyčių: "bijau niekada nepaskęsiu - / vandenį tik skandina,/ skandina mane,/ neleidamas užspringt žuvim ir dumbliu - / baimė žalia."45

Rinkiny "Graffiti" klausinama, kas yra istorija ir atsakoma "Šimtmečiai, kronikos,/ karai, karai, karai - / pergalė, vergija, sukilimai - / ir žmogus." Tolimesniame eilėraščio tekste poetė prisipažįsta: "nemyliu

35 Ten pat;

36 Ten pat ;

37 A. Mackus, Chapel B, Ten pat, P.155 ;

38 A. Mackus, Raudiškoji, Ten pat, P.159 - 160;

39 Liūnė Sutema, Nusinkit pilnatį bežemiai, [In] Liūnė Sutema, *Poezijos rinktinė*, Vilnius.1992, P.42;

40 Liūnė Sutema, Draugai, *Margutis*, 1963, Nr.2, P.10;

41 Liūnė Sutema, Nusikalstu tylą, [In] Liūnė Sutema, *Poezijos rinktinė*, P, 86;

42 Liūnė Sutema, Vendeta, Ten pat, P.144;

43 Liūnė Sutema, Mirtis neateina ji čia, Ten pat, P.149;

44 Liūnė Sutema, Ten pat, P.152;

45 Liūnė Sutema, Bijau, Ten pat, P.153;

žmogaus/ tik stebiuosi jo ištverme ir narsa/ ir nusilenkiu visom vėliavom,/ kurias jis nešė ir neša mirtin.”46. Poetė suvokdama žmogaus gyvenimo beprasmiškumą net nustoja gerbti žmogų, nes nėra ką ir gerbti. Žmogus tik “tabula rasa”, laukianti, kada bus ištrinta: “Nekartokit manęs, tai ne aš kalbu - / esu tabula rasa, kurioje/ vienintelis rašo mano vardu - / aš tik pasirašau ir priimu, laukdama, kada mane ištrins.”47 Šios eilutės liudija, kad poetė žmogų supranta, kaip Dievo (“vienintelio”) žaidimo objektą, su kuriuo elgiamasi kaip su daiktu, nesiskaitant su jo norais ir emocijomis. Suvokimas, kad esi tik žaisliukas Dievo arba istorijos rankose tikrai neteikia egzistencinio pasitenkinimo, greičiau jau yra gniuždantis, žeminantis, skaudinantis suvokimas. Išsipildo V. Kavolio nusakytas “krizės asmenybės” žlugimas, susidūrus su skaudžia realybe.

Vitalija Bogutaitė istorijos skriaudą aiškina kaip bausmę už savas kaltes (nejautrumą ir solidarumo stoką), neakcentuodama istorijos kaip metafizinės žmogui priešiškos jėgos sampratą: “Aš palikau Tave vidurdienio kaitroj/ vandens nei duonos tavo lūpos neragavo/ aš palikau Tave.”48

Jonas Mekas savo padėtį aiškina dvejopai: viena vertus, dalį atsakomybės už išvykimą iš Lietuvos, kaip jau anksčiau minėta, jis prisiima sau, kita vertus, J. Mekas pabrėžia, kad jo išvykimas buvo įtakotas susiklosčiusių aplinkybių (jam kartu su broliu Adolfu iš Lietuvos teko pasitraukti dėl dalyvavimo antinacistinėje veikloje49). J. Mekas pasitraukimą iš Lietuvos vadina bėgimu. “Laiškuose iš Niekur” jis rašo: “Ne savo noru išvažiavau iš Lietuvos. Ne mano noru mane atvežė į Ameriką.”50 Šiuo atveju akcentuojamos objektyvios istorinės aplinkybės, nulėmusios žmogaus likimą, o ne žmogui priešiška metafizinė istorijos prigimtis.

Pastarosios samprata “sutinkama” eilėraštyje “Paskutinės dvylika sekundžių”, kuriame žmogus apibūdinamas kaip bereikšmis, klystantis ir nieko nereiškiantis, nes viską lemia laikas, istorijos teisingumas: “Kas yra laikui/ tavo teisingumas - / kas yra tavo klaidingumas/ ar tavo tikrumas/ prieš istorijos teisingumą?/ Dvyliktą valandą bomba sprogs.”51 Eilėraštyje “O nekalbėk man ...” pagrindiniais istorijos atributais nurodomi skausmas ir kraujas: “O/ nekalbėk man/ apie/ praeitį/ kaip istorija/ kartoja vis/ iš/ naujo./ Ne/ ne išmintis/ guli/ dulkėse/ tik skausmas/ ir/ kraujas.”52

Eilėraštyje “Apie Lietuvą ir laisvę” poetas plėtoja kaltės temą. Žmonės yra kalti, nes išdavė Lietuvą, išsigynė jos: “kad Lietuva niekadės tavęs neišdavė nei išsigynė:/ tu jos išsigynei, ją palikai:/ kad tu ją apvogei jai nepadėdamas/ jos vengdamas/ ją apkalbėdamas/ ją kitiems palikdamas.”53 Tad poetas, skirtingai nuo kitų “nužemintųjų”, kalba apie žmogaus atsakomybę ne tik kitam žmogui, bet ir antropomorfizuotai Tėvynei.

Tokiu būdu, J. Meko tekstuose išryškėja abu istorijos skriaudos aiškinimo variantai.

Apibendrinant, galima pasakyti, kad “nužemintųjų generacijos” atstovai nebuvo labai originalūs, aiškindamiesi juos ištikusios nelaimės priežastis. Buvo skiriamos dvi pagrindinės: pačių kaltė ir istorijos žiaurumas. Galima įtarti, kad žiaurios istorijos motyvas buvo perimamas vienu autorių iš kitų. Pastebėtina ryški A. Mackaus kūrybos įtaka kitiems šios kartos atstovams. Tokia situacija liudija ne tik didžiulį A. Mackaus, kaip vieno generacijos lyderių, idėjų populiarumą, bet ir tai, kad “žiaurios istorijos” idėja buvo funkcionali, aiškinantis generaciją ištikusią nelaimių priežastis.

Ieškodami kaltės savy “nužemintųjų generacijos” atstovai suprato, kad jie nėra vieninteliai istorijos skriaudžiamieji, kad tokių yra ir daugiau: tai ir Vilniaus žydukas Jurekas, ir gerasis Johnas, ir negrė Marija. Tikriausiai šis suvokimas lėmė solidarizavimosi su visais skriaudžiamaisiais atsiradimą “nužemintųjų generacijos” atstovų sąmonėje. Kita vertus, tai stiprino kaltės dėl nepakankamo solidarumo su kitais istorijos skriaudžiamaisiais suvokimą, taip pat žiaurios, bet kartu teisingai baudžiančios istorijos suvokimą.

Bandymai įveikti istorijos skriaudą

Žinoma, istorijos skriaudžiamieji bandė išsivaduoti iš šios dvasinio diskomforto būsenos. Pastebėtina, kad kiekvienas nagrinėjamas autorius ieško savito, labiausiai jam tinkamo išeities būdo.

Rinkiny “Elegijos” implikuojamas A. Mackus išeities ieško bendravime su Dievu, į kurį kreipia visas viltis: “O kas atves klajūnus prie Nevėžio kranto,/ benamius kas į apsnigtąją Lietuvą gražins? - / Tik tu,

46 Liūnė Sutema, (Kas yra istorija), [In] Liūnė Sutema, *Graffiti*, Chicago, 1993, P.28;

47 Liūnė Sutema, (Nekartokit manęs, tai ne aš kalbu -), Ten pat, P.40;

48 V. Bogutaitė, Dainuoki broli savo likimą, [In] V. Bogutaitė, *Kelionė*, Vilnius, 1989, P.42;

49 J. Mekas, Žmogus be vietos, P.5 – 6;

50 J. Mekas, Laiškai iš Niekur, P.65;

51 J. Mekas, Paskutinės dvylika sekundžių, [In] J. Mekas, *Dienu raštai*, Baltos lankos, 1998, P.167;

52 J. Mekas, *Poezija*, Vilnius, 1971, P.212;

53 J. Mekas, Apie Lietuvą ir laisvę, Ten pat, P. 170

Didysis, žemės ir dangaus valdove,/ kurs krintančioje snaigėje esi.”⁵⁴ Poetas tarsi teisinasi, kad žmogui pačiam yra sunku atrasti vietą istorijoje: “Mes einame sau atsinešti galėjimą gyventi/ iš ten,/ kur mirtį neretai suranda karavanai dideli/ ten tiktai mulai ir kupranugariai/ išeiti gali dykumų kely.”⁵⁵ Implikuojamas autorius nelabai tikėdamas savo kartos gebėjimu susikuri “galėjimą gyventi”, viliasi, kad tą “galėjimą gyventi” gali padėti sukurti kažkas kitas, pavyzdžiui Dievas – “Didysis žemės ir dangaus valdovas”. Tokia neryžtinga žmogaus pozicija liudija, ne žmogaus pasyvumą ir tingumą, bet greičiau jau istorijos įbauginto asmens būseną.

Rinkinyje “Jo yra žemė” siūlomas jau aktyvus, įpareigojantis ir net pasiaukojantis egzilo gyvenimo būdas, kuris padėtų įveikti istorijos skriaudos keliamą dvasinį diskomfortą: “kad atkartočiau pačią sopulingą žemę/ kiekvieną žingsnį ir kiekvieną žodį,/ kad artėdamas į mirtį ramią ir neramią/ neščiau žemės sopulį”⁵⁶ Šiame rinkinyje sutinkamas ir kreipimasis į Dievą: “Atiduok man mano praėjusį laiką,/ nes jame yra palikęs dievnamis/ (...)/ siauroje skersgatvio gysloj;/ o tai buvo vienintelis mano laimės kartas/ po to daugiau aš nebuvau laimingas.”⁵⁷ Nors į Dievą kreipiamasi pakankamai griežtu ir įsakmiu tonu, bet suprantama, kad susigražinti “praėjusį laiką” yra nerealu, nes ir dievnamis yra likęs tame pačiame praėjusiam laike.

A. Mackus siūlo dar vieną išeities kelią, kad taip trokštama žeme gali būti ir žmogus: “(Aš neišdrįsau pasakyti,/ kad ir aš - / savotiška žemė.)”⁵⁸

A. Mackus išeities ieško ne tik sau, bet ir visai generacijai ir siūlo jai išvietinti per kūrybą: “Šios beiliuzės generacijos viltis tėra viena: generacinę įtampą gimstanti kūrybinė įtampa, privalėsianti tąją generaciją įvietinti ir įlaikinti.”⁵⁹ Vėlesniuose A. Mackaus tekstuose pastebimas nutolimas nuo šių minčių ar netgi visiškas jų atsisakymas. 1963 m. jis rašo: “Aš pasilieku egzilėje. (...) Egzilė įpareigoja, imigracija ne, nebent kasdienišką egzistenciją norėtume pavadinti išipareigojimu. Heroiškoji kasdienybė taip pat priklauso egzilui, ne imigrantui. Heroizmas turbūt visada priklausė nelaimingiesiems. Gal reiktų pridurti: kurie laimės nepakeltų. Aš pasilieku egzilėje. Dviejų nesamų valstybių pilietis. Pretenzijos į heroizmą sunkiausiai paslepamos. Po galais aš noriu būti egzilas, ir todėl su savimi pykstuosi, kol pats savęs nesuėsiu hermetiškam egzilės apskritime, kuris būtinai stiklinis. Nustatykite ribą, kur baigiasi heroizmas, kur prasideda ekshibicionizmas. (Ar gali būti atvirkščiai: kur baigiasi ekshibicionizmas, kur prasideda heroizmas?)”⁶⁰ Po tokio pareiškimo jau nebegalima dėl visko kaltinti istoriją, žmogus prisipažįsta sąmoningai pasirinkęs egzilo gyvenimo būdą, skatinamas ekshibicionistinio, o kartu ir herojiško noro, demonstruoti kitiems “savęs graužimą stikliniame hermetiškame egzilės apskritime”.

Sau optimalaus išeities kelio ieškojo ir implikuojama Liūnė Sutema, bandydama atsisakyti praeities, nors tai ir nelengva: “suklijavau visus praeities vaizdelius,/ lyg spalvingus atsišaukimus,/ ant vėjo plačios kaktos - / teišpusto, teišzarsto juos - / smagu, kaip niekad smagu/ ir aš išeinu.”⁶¹ Poetė susikūrė įsivaizduojamą “niekieno žemę”, “ žemę be vėliavų, be valstybės ženklų,/ be žodžių augintų šiltadaržy,/ be muziejinių daiktų.”⁶² Poetė aiškina, kodėl ji nori likti niekieno žemėje: “kad nebūtų namų/ kad nereiktų palikti ir išduoti jų/ kad nereiktų ilgėtis namų.”⁶³ Tokiu būdu, keičiama egzistencijos vieta – atsisakoma realaus gyvenimo, dėmesys koncentruojamas tik į poetės sąmonėje egzistuojančią erdvę, kuri vadinama “Niekieno žeme”. J. Hawthorn pažymi, kad vietos samprata pastarojo laiko literatūros kritikų yra siejama su neutralumu, ideologiniu nekaltumu, tikros energijos ar prigimtinės jėgos stoka, akcentuojamos išorinės lemiančios jėgos, paneigiamas ar sumenkinamas judėjimas arba plėtra, kylanti iš vidaus.⁶⁴ Tad nenuostabu, kad pasitraukimas į sublimuotos “niekieno žemės” erdvę nepatenkina poetės. Ji grįžta į realybę pikta, trokštanti keršto: “Aš turėjau gimti Korsikoje/ giminės kerštu pirmajam šauksme,/ giminės keršto skoniui burnoj - /(...)/ Ne Lietuvoj po beržais svyruonėliais/ ilgesingai liūdinais...”⁶⁵ Tenka pastebėti, kad Liūnės Sutemos išeities variantas, kuriant įsivaizduojamą tobulą erdvę, nepadėjo implikuojamai poetei išspręsti psichologinio diskomforto problemą, tik sukėlė jai neigiamas emocijas.

54 A. Mackus, Žiemos eilės,[In] A.Mackus, *Ir mirtis nebus nugalėta*, P.16;

55 A. Mackus, Svajotojai, Ten pat, P.33;

56 A. Mackus, Žemės atsižadėjimas, Ten pat, P.58;

57 A. Mackus, Kad mano kraujas būtų tavo žaizdose, Ten pat, P.62;

58 A. Mackus, Iš rūškano rudens ryto, Ten pat, P.93;

59 A. Mackus, Ties nepriklausomybe ir ties žemėn neįaugusia karta, P.348;

60 A. Indra, Iš užrašų apie egzilę, *Margutis*, 1963, Nr.9, P.16;

61 Liūnė Sutema, Niekieno žemė,[In] Liūnė Sutema, *Poezijos rinktinė*, P.93;

62 Liūnė Sutema, Ten pat, P.95;

63 Liūnė Sutema, Ten pat, P.96;

64 J. Hawthorn, op. cit.,P.334;

65 Liūnė Sutema, Vendeta, Ten pat, P.143 – 144;

Implikuojama Vitalija Bogutaitė prisiimdama sau kaltę tikisi, kad dar galimas išsigelbėjimas: “Tebūnie paskutinis jų atodūsis/ tebūnie paskutinis kraujo lašas/ kaltės prisipažinimas – raktas į sugrįžimą/ žemės ir genties susiliejiama/ šventųjų pagarbinimą, namų suradimą, vienatvės mirtį.”⁶⁶ Šis posmelis išduoda, kad poetė pažeminimą supranta kaip žemės ir genties atskyrimą, šventųjų panieką, namų neradimą, vienatvę. Išklydusiai “bežemių kartai” poetė siūlo savotišką apšalyimo kelionę, kurios finale bežemiai pripažintų savo kaltę, o istorija duotų jiems raktą į sugrįžimą. Taigi būtų sudaroma savotiška sandora ir kaltiesiems būtų atleista. Tad V. Bogutaitė skelbia savo kartai atleidimo, prisikėlimo viltį, priešingai nei A. Mackus skelbęs “atšauktą prisikėlimą”. Poetė, naudodama sublimacinį psichologinės gynybos mechanizmą, sukuria “paskutinio atodūσιο metu įvyksiančio harmonijos atstatymo” (mano siūloma sąvoka) viziją ir ja įtiki, neturėdama jokių garantijų, kad taip bus. Tokį psichologinį veiksma galima pavadinti saviapgaulė. Gyventi tikintis kažko pozityvaus yra lengviau nei buvo A. Mackui, suvokusiam savo būties beprasmiškumą, nei Liūnei Sutemai, besijaučiančiai objektu istorijos rankose.

J. Mekas pasirinko dar kitokį išeities iš istorijos žeminimo situacijos kelią – “gyventi kultūra”. “Laiškuose iš Niekur” rašoma: “Daug keliauju. Tai žmonės manęs vis klausia, iš kur aš. Tai atsakau: aš gimiau ir išaugau Lietuvoj. Gyvenu Niujorke. O mano kraštas dabar yra kultūra.”⁶⁷ Kitame tekste šis autorius dėsto tokias mintis: “Mano atveju Meistras Vilhelmas ir išvietintas asmuo susitiko naujuose namuose, jie suprato, kad abu turi tuos pačius namus: kultūrą.”⁶⁸ Tokiu būdu, J. Mekas kaip ir Liūnė Sutema keičia egzistencijos vietą. J. Mekas pastebi, kad šis išeities kelias “ne visiems priimtinas, ne visi gali jį įgyvendinti: dauguma DP pirmosios generacijos asmenų mirs su jų senųjų namų prisiminimu akyse.”⁶⁹ “Laiškuose iš Niekur” J. Mekas kalba ne tik apie erdvę, kur jis jaučiasi patogiai, bet ir apie aktyvią, pasiaukojančią, nors ir individualistinę veiklą kitų labui: “Taip mes buvome išvaryti ar patys išsivarėme iš Rojaus. Bet Rojaus sugrįžimas vėl lygiai priklauso nuo mūsų. Bet kai aš sakau, kad viskas priklauso nuo mūsų, aš nenoriu sakyti, kad mes esame visatos centras, ne. Mes atsakingi tik už tuos Rojaus gabalėlius, kurie dar yra mumyse. Jų išlaikymas ir puoselėjimas priklauso nuo mūsų. O tai galime padaryti tik visiškai atsiduodami Dievui, t.y., savo artimui, kitiems – visišku savęs pasiaukojimu.”⁷⁰

V. Kavolis, teigdamas, kad “istorijai (nors ji pati savy ir beprasmė, nors ji ir triuškina žmogų) priklausyti reikia. Esminis šaknų įleidimas kuriame nors pasaulyje – gebėjimo mylėti ir dirbti sąlyga”⁷¹ [71] siūlo dar kitokį išeities kelią. M. Kvietkauskas, R. Šilbajoris, L. Donskis išvelgia V. Kavolio veikloje sąmoningą bendruomenės kūrimo veiklą. R. Šilbajoris pastebi, kad egzilio kaip beveik universalaus šiandieninės civilizacijos išgyvenimas, išreiškia jo paties kuriamą universą.⁷² Sociologijos teorijoje pabrėžiama, kad kiekviena bendruomenė savaip kuria naują utopijos modelį.⁷³

Savo universo, savos bendruomenės kūrimas taip pat liudija apie egzistavimo vietos keitimą. Vietos keitimas siūlomas ne vienam asmeniui, bet visai bendruomenei.

V. Kavolis taip apibūdina Nužemintųjų generacijos santykį su savo bendruomene: “Nužemintųjų generacijos santykį su savąja bendruomene ir egzistencija apskritai apibūdina dvi konservatyvaus mentaliteto neišvengiamai priešingomis laikomos ypatybės: kritiškas objektyvumas ir laivas ištikimybės išipareigojimas. Generacija blaivi savo bendruomenės ir savo pačios charakterio trūkumams. Tačiau tvirčiausia jos charakteryje – ištikimybė kaip tik šiai defektuotai bendruomenei.”⁷⁴ V. Kavolis Nužemintųjų generaciją ir Nužemintųjų generacijos bendruomenę suvokia kaip du skirtingus socialinės tikrovės subjektus. Šią bendruomenę sudaro Nužemintųjų generacijos atstovai, jungiami “kritiško objektyvumo” ir “laisvos ištikimybės išipareigojimo”. Robert A. Nisbet teigia, kad bendruomenė yra jausmo ir mąstymo, tradicijos ir išipareigojimo, narystės ir norėjimo lydinys.⁷⁵ Tad sociologijos teoretikas pastebi, kad bendruomenėje “susilydo” gana prieštaringi reiškiniai. Pats V. Kavolis nurodo, kad Nužemintųjų generacijos bendruomenės jungtys paprastai suprantamos kaip “priešingos”, bet, vis dėl to, įmanomos suderinti. Tai liudija, kad pats Nužemintųjų generacijos idėjos kūrėjas suvokė dalinį jos utopiškumą, bet kartu, pasisakė už bandymą ją įgyvendinti.

66 V. Bogutaitė, Dainuoki, broli, savo likimą, [In] V. Bogutaitė, *Kelionė*, P. 43;

67 J. Mekas, *Laiškai iš Niekur*, P. 11;

68 J. Mekas, *The Diary Film*, [In] *The Avant – Garde Film*, New York university press, 1978, P. 198;

69 Ten pat;

70 J. Mekas, *Laiškai iš Niekur*, P. 142;

71 V. Kavolis, Nužemintųjų generacija, P. 107;

72 R. Šilbajoris, Tarp minties ir poezijos, [In] Vytautas Kavolis. *Asmuo ir idėjos*, Vilnius, 2000, P. 108;

73 Robert A. Nisbet, *Sociologijos tradicija*, Vilnius, 2000, P. 96;

74 V. Kavolis, Nužemintųjų generacija, P. 105;

75 Robert A. Nisbet, op. cit., P. 90;

M. Kvietkausko nuomone, Kavolis jautė “identiteto formuotojo vaidmenį”, o tai diktavo jam būtinybę rasti aiškesnę socialinę, ne vien kūrybinę kartos apibrėžtį. V. Kavolis imasi keisti lietuvių emigrantų sąmoningumą.⁷⁶ Tad V. Kavolio siūlomas išeities kelias yra siūlymas istorijos skriaudžiamiesiems keistis patiems. Jis siūlo sprendimą ir individui, ir bendruomenei.

“Nužemintųjų generacijoje” rašoma: “Nėra jokių žmogui prasmingų reveliacijų istorijos slinkyje. Nei jos dėsniai, nei atsitiktinumai nepasako, kodėl žmogus kenčia, kuo jis gyvena ir kokie yra jo tikslai.

Istorijos neprasmingumas pro juos dengiančias ideologines iliuzijas reikia pažvelgti reikia būti jos kuo tobuliau nužemintam. Istorija ypač tobulai triuškina mažuosius. Bet ir istorijos mažieji gali įgyti nesutriuškinamą žmogišką vertę, kai jie radikalčiai, nebijodami apnuoginti savo silpnybės ir savo sentimentų, konfrontuoja su savo likimu ir su juo besigrumdami subręsta.”⁷⁷ Tad V. Kavolis teigia, kad istorijos skriaudos keliamą psichologinį diskomfortą galima įveikti tik “konfrontuojant, grumiantis su likimu”. Ši kova su likimu reikalauja iš žmogaus individualių pastangų “apnuoginti savo silpnybes ir sentimentus”. Iš atvirų individų formuojasi bendruomenė, jungiama nuoširdaus žmogiško ryšio. V. Kavolis pabrėžia, kad “reikšmingas nuoširdus žmogiškas ryšys, teegzistuoja davime.”⁷⁸

Taigi V. Kavolis kuria bendruomenę, kurią vadina – Nužemintųjų generacija. Šią bendruomenę sudaro istorijos nužemintieji, jungiami noro įsivietinti. Šios bendruomenės narių tarpusavio santykiai grindžiami žmogišku ryšiu, galimu tik duodant kažką kitam. Ši bendruomenė peržengia siauras bendravimo tik tarp lietuvių egzilų ribas, Nužemintųjų generacijos atstovai solidarizuojasi su visais pasaulio skriaudžiamaisiais. V. Kavolis rašo: “Bendrasis šios intelektualinės generacijos egzistencijos pateisinimas, jos galutinis rūpestis yra visų skausmo pavidalų įreikšminimas. Skausmas visus suartina, nes jis visiems suprantamas.”⁷⁹

Alfonso Nyka – Niliūno išeities kelias

Įdomu palyginti Nužemintųjų generacijos atstovų mąstymus apie egzilę ir jos santykį su metafiziškai suvokiama istorija su Alfonso Nyka – Niliūno pamąstymais šia tema.

Nužemintųjų generacijos atstovų siūlomas išeities iš nemalonios psichologinės būsenos kelias nėra vienintelis. A. Nyka – Niliūnas išgyvenęs tuos pačius įvykius kaip ir Nužemintųjų generacijos atstovai, vis dėlto, nesijaučia istorijos žeminamas. Jam istorija nėra žmogui svetimas neribotos galios mechanizmas, netgi metafiziškai besityčiojantis iš žmogaus (taip istoriją apibūdino V. Kavolis). A. Nyka – Niliūnas suvokė, kad istorija egzistuoja žmonių sąmonėje, o ne kaip metafizinė jėga. Savo dienoraštyje jis užrašė: “Nėra istorijos; yra tik žmogus. Tai, kas paprastai vadinama istorija tėra tik istorikų ir jų herojų falsifikatas.”⁸⁰ Šio autorius supratimu istorija nėra visagalė: “Gamta prieš istoriją: Saulė lygiai taip pat triumfališkai tekėtų ir po atominės atakos, nors ir ne mums.”⁸¹

Poetas taip pat ieško erdvės, kur jis patogiausiai jaustųsi. Jis prisipažįsta, kad dar “vaikystėje, gelbėdamasis nuo skurdo (fizinio ir dvasinio), aš pabėgau į fantazijos (poezijos ir meno) realybę, iš kurios dar vis nepajėgiu išsivaduoti.”⁸² Žinoma, tokias A. Nyka – Niliūno mintis galima būtų vertinti kaip psichologinę gynybą, neigiant istorijos visagališkumą, bet tai labiau primena racionalų požiūrį į istoriją, nesuteikiant jai metafizinių galių ir tikslų. Autorius fantazijų pasaulį pasirenka dar vaikystėje, o “gyvenimas” jame nesiejamas su pasitraukimu iš Lietuvos.

A. Nyka – Niliūnas sąmoningai atmeta ir tremtį (galima lyginti su A. Mackumi, kuris sąmoningai pasirinko egzilę): “Deja tremtis taip pat yra savotiška nelaisvės forma, ypač tam, kuris drįsta atviromis akimis pažvelgti į savo situaciją. Kiekviena tremtis yra bailsi savo provincializmu, patriotiniu arba ideologiniu ekshibicionizmu ir savo pačios žaizdų eksploatacija. Tipingas tremtinys, kuris absoliučiai identifikuojasi su tremtim, pamažu neišvengiamai tampa elgeta, savo žaizdomis besistengiančiu sužadinti praeivio gailestingumą.

Todėl aš kaip Zaratustra pasakytų, skelbiu išsivadavimą iš tremties, slėpimą dvasios ir kūno žaizdų ir išsilaisvinimą savyje.”⁸³ A. Nyka – Niliūnas siūlo individualizuotą kovos su psichologiniu diskomfortu būdą, kurį galima palyginti su V. Kavolio siūlytu socializuotos kovos prieš likimą būdu.

76 M. Kvietkauskas, P. 118 - 122;

77 V. Kavolis, Nužemintųjų generacija, P.77;

78 Ten pat, P.79;

79 Ten pat, P.117;

80 A. Nyka – Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai. 1970 – 1998*, Čikaga, 1998, P.327;

81 A. Nyka – Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai. 1938 – 1970*, Čikaga, 1998, P.227;

82 A. Nyka – Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai. 1970 – 1998*, P.138;

83 A. Nyka – Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai. 1938 – 1970*, P.347;

A. Nyka – Niliūnas renkasi ir kitokį santykį su žmogumi ir bendruomene. Dienoraštyje jis rašo: “Aš myliu žmones. Bet kadangi meilė reikalauja distancijos, stengiuosi nuo jų laikytis kuo toliau” ir “ Kaip kovoti su savo paties absoliučiu egoizmu, kuomet absoliutus savęs atsižadėjimas yra dar absoliutesnis egoizmas. Todėl padėti kam nors, dėl ko nors pasiaukoti yra lygu skęstančiam pasiūlyti vandens stiklą.”⁸⁴ Tad A. Nyka – Niliūnas renkasi gyvenimą be bendruomenės, savoje fantazijų erdvėje, atmesdamas tremtį ir istorijos kaip metafizinės žmogui priešiškos jėgos sampratą.

Išvados

Dalis po antrojo pasaulinio karo iš Lietuvos į vakarus pasitraukusių žmonių pasijuto istorijos žeminami ir skriaudžiami. Šią nemalonią psichologinę būseną dažniausiai juto trisdešimtųjų metų karta, iš Lietuvos pasitraukusi kartu su tėvais dar paauglystės amžiaus. Tačiau neteisinga istorijos nužemintuosius tapatinti su trisdešimtųjų metų karta, nes šias jausenas patyrė ir kitų generacijų žmonės. Poreikis kažkokiu būdu panaikinti jaučiamą psichologinį diskomfortą, lėmė bandymus aiškintis kodėl Nužemintųjų generacijos atstovai jaučia psichologinį diskomfortą. Ši jausena buvo aiškinama dvejopai: dėl jaučiamas skriaudos buvo kaltinama istorija, kuriai buvo suteikti metafizinės jėgos bruožai; greta egzistavo samprata, kad dėl istorijos skriaudos kalti patys nužemintieji už per menką solidarizavimąsi su kitais istorijos skriaudžiamaisiais. Nužemintųjų generacijos atstovai rinkosi įvairius jaučiamo psichologinio diskomforto įveikimo būdus: A. Mackus sąmoningai pasirinko demonstratyvų egzilo gyvenimo būdą, Liūnė Sutema rinkosi sublimuotą erdvę autorės sąmonėje, J. Mekas – gyvenimą kultūroje, V. Bogutaitė grįžo prie tikėjimo istorijos teisingumu, V. Kavolis pasiūlė pozityviausią išeitį iš istorijos skriaudos būdą – utopinės, idealistinės Nužemintųjų generacijos bendruomenės kūrimą.

Bandymas rasti vietą gyvenime tapo kertiniu šios generacijos egzistencijos klausimu ir suvienijo ją į Nužemintųjų generaciją. Šios generacijos lyderiais tapo poetai – “bežemiai” (A. Mackus, Liūnė Sutema, V. Bogutaitė, taip pat J. Mekas), V. Kavolis. Kūrybinės įtampos metu Nužemintųjų generacijos atstovai deklaravo solidarumą su viso pasaulio istorijos skriaudžiamaisiais, o Nužemintųjų generacijos poetų kūryba tapo savotiška Nužemintųjų generacijos bendruomenės ideologija.

84 Ten pat, P.199, 315.